

Równy i powszechny dostęp do wykształcenia oraz realizacja obowiązku edukacyjnego w Polsce w trakcie trwania pandemii COVID-19

Kinga Gajewska / Uniwersytet Warszawski

e-mail: kingamagdalenagajewska@gmail.com

ORCID: 0009-0007-1049-0946

Streszczenie

Artykuł stanowi analizę funkcjonowania systemu edukacji w aspekcie konstytucyjnej zasady równości i powszechności dostępu do edukacji oraz realizacji obowiązku edukacyjnego w trakcie trwania pandemii COVID-19. W ostatnich latach polski system edukacji stanął wobec bezprecedensowych wyzwań, które wymusiły wprowadzenie istotnych zmian prawnych i organizacyjnych. W tym zakresie wystąpienie pandemii COVID-19 spowodowało gwałtowną transformację sposobu realizacji obowiązku szkolnego, wprowadzając nauczanie zdalne oraz nowe regulacje dotyczące bezpieczeństwa i organizacji pracy szkół. Zasada powszechnego i równego dostępu do wykształcenia oraz realizacja obowiązku edukacyjnego nie tracą na aktualności i są wiążące także w warunkach epidemiologicznych. Autor wskazuje najważniejsze bariery uniemożliwiające skuteczną realizację obowiązku szkolnego oraz poszanowania konstytucyjnej zasady równego i powszechnego dostępu do wykształcenia.

Słowa kluczowe: Obowiązek edukacyjny, obowiązek szkolny, równy i powszechny dostęp do wykształcenia, COVID-19.

Equal and Universal Access to Education and Implementation of Compulsory Education During the COVID-19 Pandemic

Abstract

This article analyzes the functioning of the education system in terms of the constitutional principle of equality and universal access to education, as well as the fulfillment of compulsory education during the COVID-19 pandemic. In recent years, the Polish education system has faced unprecedented challenges that have forced significant legal and organizational changes. In this regard, the COVID-19 pandemic has caused a rapid transformation in the implementation of compulsory education nationwide, introducing remote learning and new regulations regarding school safety and organization. The principle of universal and equal access to education and the implementation of compulsory education remain relevant and binding even in epidemiological conditions. The author points out the most important barriers preventing the effective implementation of compulsory schooling and respect for the constitutional principle of equal and universal access to education.

Keywords: Educational compulsory, school compulsory, equal and universal access to education, COVID-19.

Pojawienie się koronawirusa SARS-CoV-2 praktycznie we wszystkich krajach świata, w tym w Polsce, okazało się poważnym wyzwaniem dla sfery edukacji. Jeszcze przed decyzją podjętą przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) o ogłoszeniu pandemii (a zwłaszcza po jej ogłoszeniu), nadrzędnym zadaniem władz większości krajów okazała się próba ograniczenia kontaktów społecznych, co w konsekwencji miało doprowadzić do zaprzestania rozprzestrzeniania się wirusa. Priorytetem w czasie pandemii była ochrona zdrowia i życia uczniów, nauczycieli, opiekunów. Zmiany w przepisach dotyczących nauczania na odległość, zawieszenie prowadzenia zajęć dydaktycznych na każdym szczeblu szkolnictwa, przejście na system zdalny prowadzenia zajęć – to niektóre z praktyk polskiego rządu w tym okresie. Zastąpienie bezpośrednich kontaktów interakcją wirtualną wymaga jednak nie tylko zapewnienia odpowiedniej infrastruktury, ale także nauki korzystania z nowych technologii zarówno przez uczniów, jak i nauczycieli. Istotne znaczenie będzie miała odpowiedź na pytanie, czy zmiana sposobu nauczania w tych wyjątkowych okolicznościach respektowała zasady konstytucyjne zawarte w art. 70 Konstytucji RP? Chodzi o równy i powszechny dostęp do wykształcenia oraz realizację obowiązku szkolnego.

Celem niniejszego artykułu jest analiza oraz ocena stanu prawnego obowiązującego w Polsce w okresie pandemii COVID-19, a także wskazanie najważniejszych barier w realizacji obowiązku szkolnego i równego dostępu do edukacji w warunkach kryzysowych, jak również ocena proponowanych rozwiązań umożliwiających skuteczną realizację równego dostępu do wykształcenia w sytuacjach kryzysowych. Problematyka badawcza podjęta przez autora koncentruje się na poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie: jakie problemy i wyzwania prawne wystąpiły w obszarze realizacji obowiązku edukacyjnego w związku z pandemią COVID-19? Czy obowiązujące przepisy i działania władz publicznych zapewniały efektywną realizację art. 70 Konstytucji w tych szczególnych okolicznościach?

Do przeprowadzenia analizy obowiązujących przepisów prawa, orzecznictwa oraz doktryny zostanie zastosowana metoda dogmatycznoprawna. Autor postara się dokonać rekonstrukcji norm prawnych, ich interpretacji oraz wyjaśnienia znaczenia obowiązujących norm. Istotnym narzędziem badawczym do analizy interpretacji i stosowania przepisów prawa w trakcie pandemii COVID-19 będą metody hermeneutyczna oraz argumentacyjna.

Regulacja konstytucyjna prawa do nauki wyróżnia się bogatą treścią normatywną na tle pozostałych przepisów o prawach socjalnych. Art. 70 Konstytucji obejmuje szerokie gwarancje realizacji prawa do edukacji, takie jak zasada bezpłatności nauki w szkołach publicznych, powszechny i równy dostęp do wykształcenia, prawo do zakładania szkół niepublicznych oraz systemy pomocowe i stypendialne. Gwarancje te pozwalają na rozumienie prawa do edukacji w dwóch wymiarach: w szerokim znaczeniu – jako prawo do wykształcenia (również na poziomie szkolnictwa wyższego) – oraz w wąskim znaczeniu – jako prawo do pobierania nauki (prawo do uczenia się). W ujęciu ogólnym prawo do nauki odnosi się do wszelkiego przekazywania wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych, natomiast w ujęciu ścisłym stanowi ono synonim prawa do edukacji, czyli prawa realizowanego w odpowiednich ramach instytucjonalnych. Ustanowienie bogatego zespołu gwarancji do prawidłowej realizacji prawa do nauki skłania do postawienia tezy, że istotą prawa do nauki jest prawo do jej pobierania. W wyroku TK z 28 listopada 2000 r. czytamy, że „Prawo do nauki, którego korelatem są odpowiednie powinności władzy publicznej, stanowi w swej istocie gwarancję dostępności i powszechności, a nie nieodpłatności kształcenia. Celem i istotą tego prawa jest bowiem stworzenie jednostce realnych szans kształcenia na różnych poziomach edukacyjnych, w tym także z uwzględnieniem edukacji na poziomie wyższym” (Wyrok Trybunału Konstytucyjnego, SK 18/99, 2000).

Obok prawa do nauki w art. 70 uwzględnia się również pojęcie dostępu do wykształcenia. Choć określenia mogą wydawać się podobne, kryją odmienne znaczenia. O ile prawo do nauki oznacza szerokie uprawnienie do pobierania wiedzy i uczenia się, o tyle dostęp do wykształcenia obejmuje elementy prawa do nauki, proklamowane w art. 70 ust. 1, i oznacza możliwość zdobycia określonego zasobu wiedzy zgodnego z programem danej szkoły, potwierdzonego odpowiednim dyplomem, zaświadczeniem lub świadectwem (Chmaj, 2023, s. 272).

W celu usystematyzowania pojęć należy zdefiniować dwie normy, na których koncentruje się ust. 4 art. 70 Konstytucji. Powszechność dostępu do wykształcenia oznacza, że każdy, kto wyrazi taką chęć (bądź podlega obowiązkowi szkolnemu), będzie miał zapewnioną możliwość kształcenia w szkole powszechnej. Z kolei równość w dostępie do wykształcenia należy rozumieć jako zapewnienie każdemu jednakowej szansy podjęcia nauki na każdym szczeblu i w każdym typie szkoły, a zakazane są wszelkie zróżnicowania dyskryminacyjne (Postanowienie TK, Ts 97/99, 1999). Podmioty, których dotyczy ust. 4 Konstytucji RP, są ściśle określone i ograniczone do wąskiego zakresu. Adresatem obowiązków wynikających z przepisu w całości jest władza publiczna, natomiast wymóg zapewnienia powszechnego i równego dostępu do wykształcenia dotyczy szkół publicznych (szkoły niepubliczne mogą wprowadzać ograniczenia w dostępie). Należy zauważyć, że użycie formuły „władze publiczne zapewniają” jest charakterystyczne dla określenia zasad polityki państwa (norm programowych), a nie dla deklarowania prawa (Izdebski, 2019, s. 174–175). Konsekwencją takiej klasyfikacji jest brak możliwości stawiania roszczeń po stronie obywateli (w odniesieniu do tej kwestii istnieje spór w doktrynie i orzecznictwie).

Należy w tym miejscu przywołać wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 2002 r., który wskazał na wadliwość utożsamiania prawa do nauki z powszechnym i równym dostępem do wykształcenia oraz z uprawnieniami do konkretnej pomocy materialnej (Trybunał Konstytucyjny, U 7/01, 2002). W tej sprawie zastrzeżenia Rzecznika Praw Obywatelskich dotyczyły rozporządzenia Rady Ministrów (Rozporządzenie Rady Ministrów, 1991), którym objęto pomocą materialną jedynie studentów studiów dziennych, przy jednoczesnym pominięciu studentów studiów zaocznych. Zarówno studenci studiów dziennych, jak i zaocznych mogą znajdować się w identycznej sytuacji faktycznej, zwłaszcza pod względem finansowym, a zdaniem RPO jednakowość

sytuacji, w jakiej znajdują się obie grupy, stanowi dyskryminację jednej względem drugiej. Jednak TK nie przychylił się do tego stanowiska, tłumacząc, że możliwość mówienia o dyskryminacji prawnie relewantnej wymaga wskazania wzorca nakazującego władzy publicznej jednakowe traktowanie obu grup. Tym wzorcem nie jest art. 70 ust. 4 Konstytucji, gdyż obowiązek jednakowego traktowania studentów studiów dziennych i zaocznych dotyczy „tworzenia i wspierania systemów indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów”, a nie „powszechnego i równego dostępu do wykształcenia”. W takim kontekście z treści przepisu wynika, że mowa co najmniej o dwóch „systemach” indywidualnej pomocy. Użycie w Konstytucji liczby mnogiej nadaje ustawodawcy możliwość stworzenia kilku systemów, które w konsekwencji muszą różnić się między sobą. Podobnie we wcześniejszym wyroku TK SK 18/99 Trybunał uznał, że „nakaz konstytucyjny zawarty w ust. 4 art. 70” jest faktorem „ustalania zasad polityki edukacyjnej”, nie zaś źródłem prawa podmiotowego (Trybunał Konstytucyjny, SK 18/99, 2000). W innym postanowieniu TK z dnia 30 listopada 1999 r. sąd odmówił nadania dalszego biegu postępowania w sprawie naruszenia prawa do powszechnego i równego dostępu do wykształcenia poprzez dyskryminujące pozbawienie możliwości pobierania stypendium za wyniki w nauce osoby, która uzyskała zgodę na przeniesienie ze studiów zaocznych na studia dzienne na tym samym kierunku (Postanowienie TK, Ts 97/99, 1999). Trybunał argumentował swoje postanowienie między innymi tym, że wskazanie naruszenia zasady równości dostępu do wykształcenia nie stanowi wystarczającej podstawy do wniesienia skargi konstytucyjnej. Zasada ta, wg TK, nie określa żadnego prawa konstytucyjnego o charakterze podmiotowym. Dopóki w skardze konstytucyjnej nie zostanie sformułowany zarzut naruszenia konkretnego prawa lub wolności o takim charakterze, samo powoływanie się na naruszenie zasady równości nie spełnia warunków umożliwiających merytoryczne rozpoznanie skargi. Podobne stanowiska zostały wyrażone we wcześniejszych postanowieniach (Postanowienie TK, Ts 46/98, 1998; Postanowienie TK, Ts 116/98, 1998).

W doktrynie nie ma pełnej zgodności co do klasyfikacji zasady powszechności i równego dostępu do wykształcenia jako norm programowych. Zdaniem L. Garlickiego zasada powszechności i równości jest nieodzownym elementem prawa do nauki, dlatego obywatel powinien móc dochodzić swoich praw również w drodze skargi konstytucyjnej (Garlicki, 2016, s. 6). Tezę tę potwierdza przełamujący dotychczasową linię orzecniczą wyrok Trybunału Konstytucyjnego, który wskazuje, że prawo do nauki stanowi w swej istocie gwarancję dostępności i powszechności oraz jest celem tego prawa (Trybunał Konstytucyjny, U 5/06, 2007). Należy również zauważyć, że do wcześniej opisanego wyroku z 2 lipca 2002 r. (Trybunał Konstytucyjny, U 7/01, 2002) złożono sześć zdań odrębnych, a kwestia różnicy zdań dotyczyła między innymi omawianej materii. Sędzia TK Marek Mazurkiewicz zwraca uwagę na umiejscowienie art. 70 ust. 4 w Rozdziale II Konstytucji „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela”. Jego zdaniem bezwzględne obarczenie władz publicznych obowiązkiem zapewnienia obywatelom powszechnego i równego dostępu do wykształcenia oraz obowiązkiem tworzenia i wspierania systemów indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów nie pozwala na traktowanie art. 70 ust. 4 wyłącznie jako normy kompetencyjnej o charakterze deklaracji intencji. Podsumowując, jego zdaniem należy uznać omawiany przepis za normatywną podstawę do dekodowania praw podmiotów w nim wymienionych w zakresie pomocy ze strony państwa, w szczególności studentom wszystkich typów i form studiów. Podobnie sędzia Marek Safjan podkreśla, że uregulowania zawartego w art. 70 ust. 4 Konstytucji w żadnym wypadku nie można uznać za normę kompetencyjną.

Usytuowanie w ustawie zasadniczej prawa do nauki w rozdziale II poświęconym wolnościom i prawom człowieka, w podrozdziale „Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne”, w bezpośrednim sąsiedztwie przepisów gwarantujących prawa socjalne, daje przyczynek do przypisania prawa do nauki do praw socjalnych, zaliczanych do praw i wolności II generacji. W doktrynie istnieje rozbieżność co do kwalifikacji prawa do nauki w świetle Konstytucji RP z 1997 r. – do prawa socjalnego lub do prawa kulturalnego (Jarosz-Żukowska & Żukowski, 2014, s. 640). Niektórzy badacze dostrzegają w tej regulacji również aspekt ekonomiczny, upatrując w możliwości zakładania szkół niepublicznych (por. ust. 3) także nastawiania się na osiągnięcie zysku materialnego (Jabłoński & Jarosz-Żukowska, 2003, s. 227). Reprezentantami koncepcji pierwszej są L. Garlicki, J. Oniszcuk oraz L. Wiśniewski, którzy zaliczają prawo do nauki do kategorii praw socjalnych. Za słuszością przyjęcia takiej wykładni przemawia kilka istotnych argumentów. Po pierwsze, pogląd ten znajduje potwierdzenie w sposobie jego ujęcia w aktach prawa międzynarodowego i konstytucjach innych państw (Garlicki, 2016, s. 3). Po drugie, prawidłowa realizacja prawa do nauki wymaga ze strony państwa zapewnienia szerokiego i bezpłatnego dostępu do wykształcenia (co wynika bezpośrednio z ust. 1, 2 i 4) oraz stworzenia odpowiednich systemów pomocowych dla uczniów i studentów. W tym kontekście trudno wskazać bardziej ewidentny argument uzasadniający zaliczenie prawa do kategorii praw socjalnych.

Z kolei prawo do nauki do kategorii praw kulturalnych zaliczają B. Banaszak, M. Jabłoński oraz S. Jarosz-Żukowska (Jabłoński & Jarosz-Żukowska, 2004, s. 114). Niewątpliwie prawa kulturalne umożliwiają jednostce odpowiedni rozwój intelektualny, co stanowi istotę prawa kulturalnego (Banaszak, 2009, s. 357). Z kolei Trybunał Konstytucyjny w zakresie interpretacji art. 70 Konstytucji RP w wyroku z 8 listopada 2000 r. wskazuje, że „(...) prawo do nauki należy do podstawowych praw jednostki we współczesnym społeczeństwie. Prawo to musi być postrzegane zarówno w kategoriach dobra i wartości indywidualnej, jak i ważnego, podstawowego dobra społecznego. Urzeczywistnienie prawa do nauki jest nie tyle jakimś szczególnym przywilejem współczesnego człowieka, ale stanowi nieodzowny warunek rozwoju społeczeństwa i jednocześnie pełnego uczestnictwa jednostki w życiu społecznym”. (Trybunał Konstytucyjny, SK 18/99, 2000). Łącząc oba poglądy, można zgodzić się z L. Wiśniewskim (Wiśniewski, 1997, s. 164) czy P. Bałą (Bała, 2009, s. 227), że ta kategoria praw i wolności bywa często traktowana łącznie i określana mianem praw społecznych.

Ustawa zasadnicza konstituuje prawo do nauki w węższym znaczeniu jako prawo do wykształcenia poprzez socjalne gwarancje jego realizacji (Bała, 2009, s. 228-230). Również brzmienie tytułu podrozdziału Konstytucji RP „Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne” wskazuje, że mowa o klasycznym prawie socjalnym, tworzącym po stronie jednostki roszczenie wobec aparatu państwowego o dostęp do narzędzi umożliwiających pobieranie nauki. Podobnie w powszechnym przekonaniu prawo do nauki jest utożsamiane z powszechną bezpłatnością edukacji. W literaturze przedmiotu można odnaleźć rozważania, czy w świetle ust. 1 art. 70 Konstytucji dla osoby poniżej 18. roku życia prawo do nauki jest prawem socjalnym o charakterze pozytywnym, nadając jednostce uprawnienie polegające na możliwości żądania od państwa świadczenia, a mianowicie do bezpłatnego dostępu do nauki (Jarosz-Żukowska & Żukowski, 2014, s. 637). Natomiast w chwili ukończenia 18. roku życia, po uwolnieniu się od przymusu szkolnego możemy mówić o prawie wolnościowym. H. Izdebski wskazuje, że o ile w szerszym rozumieniu prawa do nauki poważne znaczenie przypisuje się treściom wolnościowym, o tyle przy węższym rozumieniu nabierają znaczenia elementy właściwe prawu, a nie wolności – czyli obowiązek pozytywnego działania władz publicznych, rodzący roszczenia, także o charakterze indywidualnym (Izdebski, 2019, s. 158).

Prawo do nauki należy rozumieć jako samoistne, klasyczne prawo socjalne, o charakterze podmiotowym, tworzące po stronie jednostki roszczenie wobec aparatu państwowego o dostęp do narzędzi umożliwiających pobieranie nauki (Chmaj, 2023, s. 271). W doktrynie M. Chmaj trafnie wskazał, że „publiczne prawo podmiotowe to określony w normie konstytucyjnej stosunek prawny, który zachodzi między oznaczonym w tej normie podmiotem danego prawa (adresatem), a podmiotem zobowiązanym do realizacji tego prawa (organem władzy, organem administracji i innymi), polegający na wymogu spełnienia przez podmiot zobowiązany określonego obowiązku (działania lub zaniechania) w określonych okolicznościach”. Autor wskazał ponadto, że „treścią publicznych praw podmiotowych jest przysługująca podmiotowi danego prawa możliwość domagania się od organu władzy (bądź innej struktury wykonującej zadania publiczne), czyli podmiotu zobowiązanego do realizacji tego prawa, w określonych okolicznościach ściśle określonego przez obowiązujące prawo zachowania się, które odpowiada interesowi prawnemu żądającego” (Chmaj, 2022, s. 68-69).

Konstytucja RP kształtuje prawo do nauki jako prawo podmiotowe jednostki, przy czym, z wyjątkiem przepisu art. 70 ust. 4. zd. 1 określa, że prawo do nauki jest gwarantowane każdemu, dlatego należy zaznaczyć, iż prawo to przysługuje bez względu na wiek, płeć, status społeczny, pochodzenie, narodowość czy obywatelstwo. Określenie „każdy”, adresowane wyłącznie do osób fizycznych, ma podmiotowo najszerszy zakres i jest tożsame z określeniem „wszyscy (ludzie, osoby)” (Zubik, 2007, s. 26). Określenie „każdy” nie wyklucza w zasadzie nikogo. Odnosić się będzie zatem zarówno do obywateli, jak i bezpaństwowców, wierzących, ateistów i osób o neutralnym światopoglądzie. Ustrojodawca nie różnicuje przy tym ze względu na płeć, stan zdrowia, pochodzenie społeczne, narodowość oraz inne cechy tego rodzaju.

Pandemia ujawniła i pogłębiła problem nierówności w dostępie do edukacji. Osoby nieposiadające laptopa lub dostępu do Internetu napotykały podczas pandemii COVID-19 poważne bariery w realizowaniu obowiązku szkolnego. W trakcie nauczania zdalnego w Polsce istotnym problemem było tak zwane wykluczenie cyfrowe, czyli brak sprzętu komputerowego i dostępu do Internetu w części gospodarstw domowych (Ptaszek, Stunża, Pyżalski, Dębski, & Bigaj, 2020, s. 23-25). Powstaje wątpliwość, czy takie osoby miały zapewniony powszechny i równy dostęp do wykształcenia? Według badań, które przeprowadziło Centrum Analiz Ekonomicznych, opierając się na danych GUS, odsetek gospodarstw domowych z dostępem do Internetu szerokopasmowego wynosił blisko 92% (Główny Urząd Statystyczny, 2022, s. 24). Z raportu Ministra Edukacji Narodowej na temat funkcjonowania szkół w okresie pandemii czytamy, że w trakcie wprowadzania zdalnego nauczania: „W Polsce 96% uczniów zgłosiło posiadanie komputera, którego mogliby używać do pracy w domu [...]. Jedynie w 0,6% gospodarstw domowych uczniów w Polsce nie ma ani komputera, ani tabletu. [...] 96% uczniów zgłosiło, że ma spokojne miejsce do nauki w domu” (Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2020, s. 5). O ile przywołane dane potwierdzają, że rodziny w Polsce posiadają powszechny dostęp do sprzętu komputerowego, o tyle nie wszyscy domownicy posiadają równy dostęp do tego sprzętu. Wyposażenie w sprzęt komputerowy, dostępność Internetu jak i warunki mieszkaniowe są silnie zróżnicowane ze względu na zamożność gospodarstw domowych (Myck, Oczkowska, & Trzciński, 2020, s. 5).

Dane przedstawione w innych raportach z tego okresu pokazują, że wielu uczniów i ich rodziców, a także nauczycieli musiało zakupić lub pożyczyć podstawowy sprzęt, aby móc uczestniczyć w edukacji zdalnej (Ptaszek, Stunża, Pyżalski, Dębski, & Bigaj, 2020, s. 23-24). W trakcie edukacji zdalnej prawie co trzeci nauczyciel (29%), co czwarty rodzic (26%) oraz co piąty uczeń (20%) musiał zakupić nowy sprzęt i prawie tyle samo badanych musiało dokupić dodatkowy transfer danych internetowych (28% nauczycieli, 23% rodziców i 20% uczniów). Z kolei co piąty nauczyciel (19%), prawie co ósmy uczeń (13%) oraz prawie co dziesiąty rodzic (9%) uzyskał sprzęt, pożyczając go od innych (Ptaszek, Stunża, Pyżalski, Dębski, & Bigaj, 2020, s. 23-24). Sytuacja ta prowadziła do realnych nierówności w możliwości korzystania z dostępu do edukacji, co było krytykowane przez Rzecznika Praw Obywatelskich i wykazane w licznych raportach badawczych (Rzecznik Praw Obywatelskich, 2020, 24 kwietnia; Rzecznik Praw Obywatelskich, 2020, 28 kwietnia; Rzecznik Praw Obywatelskich, 2020, 15 maja; Rzecznik Praw Obywatelskich, 2021, 5 lutego; Rzecznik Praw Obywatelskich, 2021, 22 listopada; Pyżalski & Walter, 2021, s. 25). Zdaniem RPO uczniowie i uczennice w trakcie edukacji zdalnej doświadczali dyskryminacji w trzech obszarach: dostępu do edukacji, dostępu do informacji oraz podmiotowego traktowania. Poważne bariery w zapewnieniu dostępu do edukacji w czasie pandemii wynikały z utrwalonych negatywnych stereotypów, w szczególności przekonania, że edukacja on-line jest niemożliwa do realizacji w przypadku osób z niepełnosprawnościami oraz braku partnerskiego traktowania uczniów i uczennic z niepełnosprawnościami. Zgodnie z raportem NIK, brak systemowego podejścia do funkcjonowania szkoły podczas stanu epidemii, w tym również brak

określenia przez ministra właściwego do spraw oświaty standardów nauczania zdalnego lub hybrydowego, a także przypadki wykluczenia cyfrowego uczniów, doprowadziły do nierówności w procesie nauczania (Najwyższa Izba Kontroli, 2021, s. 8).

W odpowiedzi na te wyzwania państwo wdrożyło programy wsparcia — między innymi „Zdalna szkoła” i „Zdalna szkoła+”, których celem było wyposażenie najbardziej potrzebujących uczniów w sprzęt i Internet. Stanowiło to próbę wyrównania szans edukacyjnych i ograniczenia skutków nierówności, zgodnie z konstytucyjnym obowiązkiem zapewniania równego dostępu do wykształcenia (Centrum Projektów Polska Cyfrowa, n.d.). Niemniej, jak wskazuje między innymi Rzecznik Praw Obywatelskich, działania te w początkowej fazie pandemii nie były wystarczające i nie wyeliminowały całkowicie problemu — przez długi czas bariera sprzętowa i sieciowa utrudniała realizację zasady równości w edukacji, zwłaszcza w rodzinach wielodzietnych i na obszarach wiejskich (Rabiega-Wiśniewska, Dwojak-Matras, & Kalinowska, 2022).

Edukacja jest traktowana w ustawie zasadniczej jako prawo i jednocześnie, do pewnego momentu, jako obowiązek (Miaszkowska-Daszkiewicz, 2010). Należy podkreślić, że zakres podmiotowy art. 70 rozciąga się nie tylko na dzieci i młodzież, ale również na osoby dorosłe, które uzyskują poręczanie możliwości zdobywania wiedzy i poszerzania swoich umiejętności, nawet jeśli znajdują się poza zakresem obowiązku szkolnego (Skrzydło, 2013, s. 68). W tym rozumieniu zakres podmiotowy praw i obowiązków wynikających z art. 70 Konstytucji można podzielić również na dwie grupy wiekowe: osób objętych przymusem szkolnym do 18. roku życia oraz tych, które ukończyły 18. rok życia i chcą kontynuować naukę w wybranych przez siebie formach, miejscu i zakresie. Zatem nie można utożsamiać prawa do nauki z obowiązkiem nauki. Pomimo związania prawa do nauki z przedmiotowym obowiązkiem i umiejscowienia tegoż obowiązku w tej samej jednostce redakcyjnej Konstytucji, należy rozpatrywać przymus szkolny jako odrębną kategorię prawną, chociażby ze względu na jego szczególne właściwości (Bała, 2011). Z ust 1 i 2 art. 70 należy wyodrębnić zakres podmiotowy prawa do pobierania bezpłatnej nauki w szkołach publicznych, który łączy się bezpośrednio z zakresem podmiotowym obowiązku nauki do 18. roku życia (zarówno obywateli polskich, jak i osoby do 18. roku życia przebywające na terenie RP bez polskiego obywatelstwa.).

Zgodnie z ust. 1 zd. 1 i 2 art. 70 Konstytucji możemy wyodrębnić szeroki wymiar prawa do nauki. Jego celem jest zdobywanie wiedzy i umiejętności, a prawo to ma charakter powszechny, obejmujący każdego, kto znajduje się pod jurysdykcją Rzeczypospolitej Polskiej. Kategorią drugą jest obowiązek szkolny, który sprowadza się do konieczności uczenia się do 18. roku życia. Obowiązek ten to inaczej konieczność poddania się procesowi edukacji powszechnej, zazwyczaj do określonego wieku lub do ukończenia pewnego etapu nauczania. Pod pojęciem obowiązku, używanym w literaturze przedmiotu, wyróżnia się trzy rodzaje obowiązków, a mianowicie: obowiązek rocznego przygotowania przedszkolnego, obowiązek szkolny i obowiązek nauki (Balicki & Pyter, 2011, s. 118). Obowiązek szkolny i obowiązek nauki na ogół wygasają w innym czasie. Obowiązek edukacyjny powstaje z mocy prawa, a prawo to jest nieograniczone w czasie (ma charakter trwały) (Ura & Ura, 2009, s. 50). W polskim systemie prawnym rozróżnia się obowiązek szkolny oraz obowiązek nauki, choć pojęcia bywają potocznie mylone. Obowiązek szkolny jest pierwszym etapem realizowania obowiązku nauki. Obowiązek szkolny należy rozumieć jako kwalifikowaną postać obowiązku nauki (Bąkowski, 2004, s. 21). Ustawa prawo oświatowe także rozróżnia ucznia objętego obowiązkiem przedszkolnym, szkolnym i ucznia objętego obowiązkiem nauki. Brak rozróżnienia tych terminów w Konstytucji RP może prowadzić do nieporozumień i ujawnia niekonsekwencję terminologiczną. Jak wskazuje Bała, rozróżnienie na obowiązek szkolny i obowiązek nauki jest zbędnym podziałem, opartym na niejasnym kryterium wieku (Bała, 2009, s. 371).

Wszystkim obowiązkom nadano nieco inne cechy, choćby przez zróżnicowanie form i czasu jego wykonania, wiek dziecka, rodzaj placówki oświatowej, do której dziecko uczęszcza. Obowiązek przedszkolny to obowiązek rocznego przygotowania przedszkolnego, który uregulowany został w art. 31 ust. 4 Prawo oświatowe i obejmuje dzieci, które ukończyły 6. rok życia, oraz dzieci powyżej 6. roku życia, wobec których orzeczono o potrzebie kształcenia specjalnego, począwszy od roku poprzedzającego rok, w którym dziecko rozpocznie realizowanie obowiązku szkolnego. Obowiązek ten istnieje maksymalnie do końca roku kalendarzowego, w którym dziecko ukończy 9. rok życia.

W odniesieniu do obowiązku szkolnego, ustrojodawca nie określił dolnej granicy wieku, dlatego należy odwołać się do zdania 2 ust. 1 art. 70, a mianowicie sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa. Art. 35 ust. 1 ustawy – Prawo oświatowe statuuje, że obowiązek szkolny dziecka rozpoczyna się z początkiem roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat, oraz trwa do ukończenia szkoły podstawowej, nie dłużej jednak niż do ukończenia 18. roku życia. Obowiązek szkolny polega na przymusie uczęszczania do szkoły podstawowej, nie dłużej jednak niż do osiągnięcia pełnoletności.

Po ukończeniu szkoły podstawowej następuje obowiązek nauki, czyli przymus kontynuowania kształcenia do ukończenia 18. roku życia. Może być to ponadpodstawowa szkoła publiczna i niepubliczna oraz niekoniecznie szkoła. Nauka może być w tym przypadku nauczaniem w praktyce u pracodawcy (art. 36 ust. 9 pkt 2).

Jak już wcześniej zostało wspomniane, podmiotem obowiązku opisanego w art. 70 ust. 1 Konstytucji jest dziecko. Natomiast za realizację obowiązku szkolnego są odpowiedzialni rodzice lub opiekunowie prawni. Mimo że katalog obowiązku szkolnego i obowiązku nauki jest adresowany do osób niepełnoletnich, to ustawowe sankcje za naruszenie tego przepisu dotyczą przede wszystkim prawnych opiekunów dziecka. Rodzice dziecka podlegającego obowiązkowi szkolnemu są obowiązani do zgłoszenia dziecka do szkoły, zapewnienia regularnego uczęszczania na zajęcia szkolne, zapewnienia dziecku warunków umożliwiających przygotowanie się do zajęć, informowanie o realizacji obowiązku przedszkolnego lub obowiązku szkolnego za granicą albo w placówce oświatowej przy przedstawicielstwie dyplomatycznym.

To na rodzicu spoczywa obowiązek informowania dyrektora szkoły podstawowej, w obwodzie której dziecko mieszka, o realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki (Prawo oświatowe, art. 40 ust. 2, 2020). Natomiast na władzach publicznych

– wójt gminy, burmistrz i prezydencie miasta – spoczywa obowiązek przekazania dyrektorom publicznych szkół podstawowych informacji o aktualnym stanie i zmianach w ewidencji dzieci i młodzieży w wieku 3-18 lat (Prawo oświatowe, art. 41 ust. 2, 2020).

Z kolei kontrolę nad spełnianiem obowiązku szkolnego przez dzieci zamieszkałe w obwodach szkół podstawowych sprawuje dyrektor szkoły podstawowej. Kontrolę nad spełnianiem obowiązku nauki przez młodzież ma gmina. Obowiązek szkolny i obowiązek nauki egzekwowany jest w trybie ustawy o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (Prawo oświatowe, art. 42 ust. 1, 2020). M. Pilich zauważa, że spełnianie obowiązku szkolnego zostało skonstruowane w sposób trwały, poprzez powtarzające się czynności zobligowanych podmiotów (Pilich, 2015, s. 313).

Zgodnie z art. 42 ust. 2. ustawy Prawo oświatowe przez niespełnienie obowiązku przedszkolnego, szkolnego i obowiązku nauki należy rozumieć nieusprawiedliwioną nieobecność ucznia w co najmniej 50% zajęć w okresie jednego miesiąca. Jeśli taka sytuacja ma miejsce, dyrektor szkoły wysyła do rodziców pisemne upomnienie, a opiekunowie prawni mają 7 dni na odpowiedź (Ustawa o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, art. 15; art. 26 ust. 1; art. 27, 2022). W przypadku, gdy ta metoda okaże się nieskuteczna, dyrektor szkoły może wnioskować o nałożenie grzywny na rodziców przez odpowiednią jednostkę samorządu terytorialnego. Jednorazowo nie może ona przekroczyć 10 tys. zł, ale może być nakładana wiele razy i wtedy łącznie grzywny nie mogą być wyższe niż 50 tys. zł (Ustawa o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, art. 121 ust. 1, 2022; Rozporządzenie MF, Funduszy i Polityki Regionalnej, 2021). Dyrektor jest także zobowiązany do zgłoszenia sprawy do sądu rodzinnego, który ma możliwość wyegzekwowania obowiązku szkolnego dziecka poprzez wgląd w sytuację rodzinną ucznia i wydanie odpowiednich zarządzeń opiekuńczych. W skrajnych przypadkach sąd może nawet pozbawić rodziców władzy rodzicielskiej (Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 111 ust. 1, 2020).

Nauka w szkole podstawowej jest obowiązkowa, a dziecko realizuje ten obowiązek poprzez uczęszczanie do szkoły publicznej lub niepublicznej posiadającej uprawnienia szkoły publicznej. Wybór rodzaju szkoły dokonują rodzice lub opiekunowie dziecka (z uwzględnieniem woli, wolności sumienia i wyznania dziecka), którzy ponoszą z tego tytułu obowiązek pokrycia kosztów w przypadku wyboru szkoły niepublicznej.

Warto przytoczyć wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 2001 r., w którym wskazano:

W wypadku, gdy rodzice (opiekunowie prawni) dziecka objętego obowiązkiem szkolnym dokonali dobrowolnie wyboru odpłatnego trybu realizacji tego obowiązku w niepublicznej szkole podstawowej, a następnie nie wywiązują się wobec szkoły niepublicznej z przyjętego na siebie obowiązku opłaty kosztów nauki świadczonej na rzecz ich dziecka (tak zwanego czesnego), dyrektor szkoły niepublicznej nie jest związany ograniczeniem ustawowym wynikającym z art. 39 ust. 2a ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (jednolity tekst: Dz.U. z 1996 r. Nr 67, poz. 329 ze zm.) i może podjąć decyzję o skreśleniu dziecka z listy uczniów szkoły (art. 84 ust. 2 pkt 5 ustawy o systemie oświaty). Jednakże jest on obowiązany poinformować o tym dyrektora szkoły publicznej, w której obwodzie dziecko mieszka, w celu umożliwienia skutecznego sprawowania kontroli dopełnienia przez rodziców zapewnienia dalszej realizacji obowiązku szkolnego dziecka (art. 16 ust. 6 w związku z art. 19 ust. 1 i art. 18 ust. 1 ustawy o systemie oświaty) (Sąd Najwyższy, III RN 149/00, 2001).

W latach 2020–2021 polska oświata dostosowywała się do funkcjonowania w warunkach globalnej epidemii COVID-19. Zadaniem władz publicznych była wówczas próba ograniczenia kontaktów społecznych, co miało doprowadzić do zahamowania rozprzestrzeniania się wirusa. Priorytetem w czasie pandemii była ochrona zdrowia i życia uczniów, nauczycieli oraz opiekunów. Po ogłoszeniu w Polsce stanu epidemii COVID-19 jedną z pierwszych decyzji podjętych przez rząd było zawieszenie od 11 marca 2020 r. zajęć dydaktyczno-wychowawczych w przedszkolach, szkołach i placówkach oświatowych (Rozporządzenie MEN, 11 marca 2020, Dz.U. 2020, poz. 410). Nauka zdalna rozpoczęła się 25 marca 2020 r., w tym czasie działało w kraju 23,6 tys. szkół, w których uczyło się niemal 5 mln dzieci i młodzieży (Rozporządzenie MEN, 25 marca 2020, Dz.U. 2020, poz. 530). Od tego momentu lekcje w polskich szkołach odbywały się online i były bardzo zróżnicowane w zależności od miejsca i rodzaju szkoły. Istotnym wyzwaniem pozostawała weryfikacja realizacji obowiązku szkolnego i prawa do nauki.

W pierwszym etapie nauki zdalnej Minister wydał poradniki dotyczące pracy szkół podczas stanu epidemii, w których polecono nauczycielom niewpisywanie w dziennikach lekcyjnych obecności uczniów na zajęciach prowadzonych zdalnie. Taka sugestia ze strony Ministra zawarta w poradniku była niezgodna z par. 8 ust. 3 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 sierpnia 2017 r. w sprawie sposobu prowadzenia przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki dokumentacji przebiegu nauczania, działalności wychowawczej i opiekuńczej oraz rodzajów dokumentacji (Rozporządzenie MEN, 25 sierpnia 2017, Dz.U. 2017, poz. 1646, ze zm.). Zdaniem Najwyższej Izby Kontroli, zamieszczenie informacji o niewpisywaniu do dzienników lekcyjnych obecności uczniów na zajęciach prowadzonych zdalnie było działaniem nierzetelnym i wymagało od dyrektorów szkół i nauczycieli podejmowania samodzielnej interpretacji przepisów. Dyrektorzy i nauczyciele nie powinni byli dokonywać wyboru między aktami prawnymi czy poradnikami wydawanymi przez Ministra. Powstał wówczas dysonans, czy funkcjonować

zgodnie z obowiązującą wówczas treścią par. 8 ust. 3 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 sierpnia 2017 r., którego to przepisu Minister nie zmienił ani nie uchylił, czy też na podstawie poradnika, który nie stanowił aktu prawnego, ale mógł być odbierany, jako polecenie służbowe (Najwyższa Izba Kontroli, 2021, s. 15).

Pandemia COVID-19, ograniczenia w funkcjonowaniu szkół, braki kadrowe, nierówny dostęp do sprzętu komputerowego i Internetu oraz niejasne komunikaty wydawane przez ministra, sprzeczne z dotychczasowymi rozporządzeniami, spowodowały znaczące obniżenie frekwencji uczniów na zajęciach szkolnych. Z kontroli przeprowadzonej przez Najwyższą Izbę Kontroli (NIK, 2021) wynika, że znaczna część nauczycieli i dyrektorów miała problemy ze sprawdzaniem faktycznej frekwencji uczniów (aż 30% z 25 434 uczestników badania) (Najwyższa Izba Kontroli, 2021, s. 79-80). Co istotne, w tym samym badaniu średni poziom frekwencji w 86 szkołach objętych kontrolą kuratorów oświaty, przeprowadzoną na zlecenie NIK, był najniższy w roku szkolnym 2018/2019 i wyniósł 85%. Najwięcej uczniów, którzy mieli frekwencję poniżej 50% lub nie realizowali obowiązku szkolnego/nauki, odnotowano w roku szkolnym 2020/2021 (Najwyższa Izba Kontroli, 2021, s. 79).

Zgodnie z przepisami w sprawie egzekucji administracyjnej, w sytuacji, gdy uczeń nie spełnia obowiązku szkolnego, można podjąć próbę zmobilizowania rodzica do powrotu dziecka do szkoły. Z art. 42 ust. 2 pkt 1 ustawy Prawo oświatowe wynika, że przez niespełnienie obowiązku szkolnego należy rozumieć „nieusprawiedliwioną” nieobecność ucznia w okresie jednego miesiąca na co najmniej 50% dni zajęć szkolnych. W takich okolicznościach rodzice często usprawiedliwiają nieobecności dzieci, w obawie przed konsekwencjami prawnymi i finansowymi. Dlatego forma egzekucji administracyjnej jest możliwa tylko w przypadku nieusprawiedliwionych nieobecności. Należy zauważyć, że nie istnieje żadna ustawowa regulacja określająca zasady usprawiedliwiania nieobecności na lekcjach. Opiekunowie, którzy nie wyrazili zgody na powrót dziecka do szkoły w ramach przywrócenia zajęć stacjonarnych z trybu online, nie mogli argumentować tego faktem ryzyka zachorowania dziecka lub zarażenia domowników. Mogli wówczas narazić się na naruszenie obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, którego realizacja spoczywa na rodzicu jako osobie odpowiedzialnej za dziecko. Nieposyłanie dziecka do szkoły bez usprawiedliwionej przyczyny narusza przepisy prawa oświatowego oraz zasady wynikające z konstytucji, jak również ogranicza faktyczną możliwość korzystania z prawa do nauki i dostępu do wykształcenia, zagwarantowanego w konstytucji. Zagrożenia związane z rozprzestrzenianiem się koronawirusa były nową okolicznością, która często była brana pod uwagę przy realizacji obowiązku szkolnego. Decyzje dotyczące usprawiedliwiania nieobecności uczniów wymagały indywidualnej oceny, od usprawiedliwienia nieobecności w szkole po zasadność wyciągnięcia konsekwencji prawnych wobec rodziców.

Podsumowując, bez wątpienia do jednych z największych osiągnięć współczesnej cywilizacji można zaliczyć równy i powszechny dostęp do edukacji. System oświaty został poddany wyjątkowej próbie w związku z pandemią COVID-19. Powszechny i bezpłatny dostęp do wykształcenia oraz realizacja obowiązku edukacyjnego istnieją również w warunkach epidemiologicznych. Konstytucyjna zasada powszechnego dostępu do wykształcenia oznacza, że każdy, kto wyrazi taką chęć (lub podlega obowiązkowi szkolnemu), będzie miał zapewnioną możliwość kształcenia. Równość w dostępie do wykształcenia polega na zapewnieniu każdemu jednakowej szansy podjęcia nauki we wszystkich szczeblach i typach szkół, a zakazane są wszelkie zróżnicowania o charakterze dyskryminacyjnym (Postanowienie TK, Ts 97/99, 1999). Adresatem tych obowiązków jest władza publiczna, co stanowi zasadę polityki państwa (normę programową), a nie jedynie deklarację prawa (Izdebski, 2019, s. 174–175). Konsekwencją takiej klasyfikacji jest brak możliwości formułowania roszczeń po stronie obywateli. W obliczu dynamicznie zmieniających się realiów ustawodawca powinien być gotowy do podejmowania działań legislacyjnych, aby w pełni realizować zobowiązania konstytucyjne i międzynarodowe w zakresie dostępu do edukacji. Zdaniem autora, w trakcie pandemii COVID-19 w Polsce nie zapewniono w pełni równego dostępu do wykształcenia, mimo że formalnie Konstytucja i prawo oświatowe taki dostęp gwarantują. Główną barierą było tak zwane wykluczenie cyfrowe: liczna grupa uczniów, zwłaszcza z rodzin o niskich dochodach, wielodzietnych lub ze wsi, na początku pandemii nie posiadała odpowiedniego sprzętu komputerowego ani stabilnego dostępu do Internetu. To przekładało się na realne trudności w uczestnictwie w obowiązkowych lekcjach online, a w skrajnych przypadkach – na całkowite wykluczenie z procesu edukacji zdalnej. W pierwszych tygodniach i miesiącach pandemii wielu uczniów nie mogło w pełni korzystać z prawa do nauki, co potwierdzają raporty Rzecznika Praw Obywatelskich oraz badania środowisk edukacyjnych. Dopiero z czasem sytuacja uległa poprawie dzięki dystrybucji sprzętu przez samorządy i szkoły. Obowiązkiem państwa polskiego jest zapewnienie równego i powszechnego dostępu do wykształcenia; w tym przypadku autor nie dostrzega jednak zasadności wnoszenia roszczeń przez beneficjentów do organów państwowych o zaspokojenie potrzeb oświatowych.

BIBLIOGRAFIA

- Bąkowski, T. (2004). Zagadnienia „edukacji domowej” w prawie oświatowym a zasada pomocniczości. W: E. Ura (red.), *Jednostka. Państwo. Administracja. Nowy wymiar*. Wydawnictwo Mitel.
- Bała, P. (2009). *Konstytucyjne prawo do nauki a polski system oświaty*. Von Borowiecky.
- Bała, P. (2011). Prawo do nauki a obowiązki szkolny. W: E. Jarmoch (red.), *Dzieje – filozofia – życie: Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Iwanowi Akinczycowi w 70. rocznicę urodzin* (ss. 19–37). Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego. <https://www.wydawnictwo.wsge.edu.pl/pdf-134545-62780?filename=62780.pdf>
- Balicki, A., & Pyter, M. (2011). *Prawo oświatowe*. C.H. Beck.
- Banaszak, B. (2009). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: Komentarz*. C.H. Beck.
- Centrum Projektów Polska Cyfrowa. (n.d.). Zdalna Szkoła <https://www.gov.pl/web/cppc/zdalna-szkola>
- Chmaj, M. (2022). *Komentarz do Konstytucji RP. Art. 59, 60*. Difin.
- Chmaj, M. (red.). (2023). *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce [stan prawny na 1 maja 2023 r.]*. Wolters Kluwer Polska.
- Garlicki, L. (2016). Art. 70. W: L. Garlicki & M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (t. II, wyd. 2). Wydawnictwo Sejmowe.
- Główny Urząd Statystyczny. (2022, 21 lutego). *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce w 2021 r.* (M. Gumiński, W. Guzowski, M. Huet, M. Kwiatkowska, P. Mordan, & M. Orczykowska, oprac.). Główny Urząd Statystyczny.
- Izdebski, H. (2019). *Komentarz do Konstytucji RP. Art. 6, 70, 73*. Difin.
- Jabłoński, M., & Jarosz-Żukowska, S. (2003). *Prawo konstytucyjne w formie pytań i odpowiedzi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jabłoński, M., & Jarosz-Żukowska, S. (2004). *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jarosz-Żukowska, S., & Żukowski, Ł. (2014). Prawo do nauki i jego gwarancje. W: M. Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym* (ss. 631–658). Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Miaskowska-Daszkiewicz, K. (2010). Egzekucja administracyjna obowiązku szkolnego. *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, 7, 334–347. https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/studia-gdanskie-wizje-i-rzeczywistosc/2010-tom-7/studia_gdanskie_wizje_i_rzeczywistosc-r2010-t7-s334-347.pdf
- Minister Edukacji Narodowej. (2017, 25 sierpnia). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie sposobu prowadzenia przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki dokumentacji przebiegu nauczania, działalności wychowawczej i opiekuńczej oraz rodzajów tej dokumentacji* (Dz. U. 2017, poz. 1646, ze zm.). ISAP.
- Minister Edukacji Narodowej. (2020, 11 marca). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19* (Dz. U. 2020, poz. 410). ISAP.
- Minister Edukacji Narodowej. (2020, 25 marca). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19* (Dz.U. 2020, poz. 530). ISAP.

Ministerstwo Edukacji Narodowej. (2020, 26 czerwca). *Raport Ministra Edukacji Narodowej. Zapewnienie funkcjonowania jednostek systemu oświaty w okresie epidemii COVID-19*. GOV.pl. <https://www.gov.pl/web/edukacja/raport-ministra-edukacji-narodowej-na-temat-funkcjonowania-szkol-i-placowek-oswiatowych-w-okresie-covid-19>

Myck, M., Oczkowska, M., & Trzciński, K. (2020, 28 marca). *Zamknięte szkoły: Warunki uczniów do nauki zdalnej w okresie pandemii COVID-19* [Komentarz CenEA]. CenEA. <https://cenea.org.pl/pl/2020/03/28/zamkniete-szkoly-warunki-uczniow-do-nauki-zdalnej-w-okresie-pandemii-covid-19>

Najwyższa Izba Kontroli. (2021). *Funkcjonowanie szkół w sytuacji zagrożenia COVID-19. Informacja o wynikach kontroli* (KNO.430.006.2021). <https://www.nik.gov.pl/plik/id,25380,vp,28141.pdf>

Pilich, M. (2015). *Ustawa o systemie oświaty. Komentarz* (wyd. VI). Wolters Kluwer Polska.

Ptaszek, G., Stunża, G. D., Pyżalski, J., Dębski, M., & Bigaj, M. (2020). *Edukacja zdalna: Co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?* Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Pyżalski, J., & Walter, N. (2021). *Edukacja zdalna w czasie pandemii COVID-19 w Polsce – mapa głównych szans i zagrożeń. Przegląd i omówienie wyników najważniejszych badań związanych z kryzysową edukacją zdalną w Polsce*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Rabiega-Wiśniewska, J., Dwojak-Matras, A., & Kalinowska, K. (2022). Wyzwania edukacji na odległość podczas pandemii COVID-19. Doświadczenia edukacyjne w Polsce na tle Belgii, Francji i Grecji z perspektywy projektu KEEP. *e-mentor*, 5(97), 86–94. <https://doi.org/10.15219/em97.1589>

Rada Ministrów. (1991, 22 stycznia). *Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie warunków, form, trybu przyznawania i wypłacania oraz wysokości świadczeń pomocy materialnej dla studentów studiów dziennych* (Dz. U. Nr 9, poz. 32).

Rzecznik Praw Obywatelskich. (2020, 15 maja). *Wystąpienie RPO do Ministra Edukacji Narodowej w sprawie VII.7037.45.2020*. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Do%20Ministra%20Edukacji%20Narodowej%20ws.%20wykluczenia%20uczni%C3%B3w%20w%20czasie%20epidemii%2015.05.20.pdf>

Rzecznik Praw Obywatelskich. (2020, 24 kwietnia). *Wystąpienie RPO do Ministra Edukacji i Nauki w sprawie XI.7036.13.2020*. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Ponowne%20WG%20do%20MEN%2C%2024.04.2020.pdf>

Rzecznik Praw Obywatelskich. (2020, 28 kwietnia). *Wystąpienie RPO do Ministra Edukacji Narodowej w sprawie VII.7037.58.2020*. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Do%20MEN%2C%2028.04.2020.pdf>

Rzecznik Praw Obywatelskich. (2021, 22 listopada). *Wystąpienie RPO do Ministra Edukacji Narodowej w sprawie VII.7037.45.2020*. https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2021-11/Wyst%C4%85pienie_RPO_do_MEiN_22.11.2021.pdf

Rzecznik Praw Obywatelskich. (2021, 5 lutego). *Wystąpienie RPO do Ministra Edukacji i Nauki w sprawie XI.7036.3.2021*. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Wyst%C4%85pienie%20do%20Sekretarz%20Stanu%20Ministerstwa%20Edukacji%20Narodowej%20-%20Marzeny%20Macha%C5%82ek.pdf>

Rzeczpospolita Polska. (1964, 25 lutego). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (tekst jednolity: Dz. U. 2020, poz. 1359), art. 111 ust. 1. ISAP.

Rzeczpospolita Polska. (1966, 17 czerwca). *Ustawa o postępowaniu egzekucyjnym w administracji* (tekst jednolity: Dz. U. 2022, poz. 479), art. 121 ust. 1. ISAP.

Rzeczpospolita Polska. (1966, 17 czerwca). *Ustawa o postępowaniu egzekucyjnym w administracji* (tekst jednolity: Dz. U. 2022, poz. 479, ze zm.), art. 15; art. 26 ust. 1; art. 27. ISAP.

Rzeczpospolita Polska. (2016, 14 grudnia). *Prawo oświatowe* (tekst jednolity: Dz. U. 2020, poz. 910, ze zm.). ISAP.

Rzeczpospolita Polska. (2021, 5 stycznia). *Rozporządzenie Ministra Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej w sprawie wysokości kosztów upomnienia doręczanego zobowiązanemu przed wszczęciem egzekucji administracyjnej* (Dz. U. 2021, poz. 67). ISAP.

Sąd Najwyższy – Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych. (2001, 9 listopada). *Wyrok Sądu Najwyższego, sygn. akt III RN 149/00*.

Skrzydło, W. (2013). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (wyd. 6). Wolters Kluwer Polska.

Trybunał Konstytucyjny. (1998, 27 kwietnia). *Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego, sygn. akt Ts 46/98, OTK ZU 1999, suplement, poz. 39*.

Trybunał Konstytucyjny. (1998, 3 listopada). *Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego, sygn. akt Ts 116/98, OTK ZU 1999, nr 1, poz. 10*.

Trybunał Konstytucyjny. (1999, 30 listopada). *Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego, sygn. akt Ts 97/99, OTK 2000, nr 1, poz. 20*.

Trybunał Konstytucyjny. (1999, 30 listopada). *Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego, sygn. akt Ts 97/99, OTK ZU 2000, nr 1, poz. 19*.

Trybunał Konstytucyjny. (2000, 28 listopada). *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego, sygn. akt SK 18/99, OTK ZU 2000, nr 7, poz. 247*.

Trybunał Konstytucyjny. (2000, 8 listopada). *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego, sygn. akt SK 18/99, OTK ZU 2000, nr 7, poz. 258*.

Trybunał Konstytucyjny. (2002, 2 lipca). *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego, sygn. akt U 7/01, OTK ZU 2002, nr 4/A, poz. 48*.

Trybunał Konstytucyjny. (2002, 2 lipca). *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego, sygn. akt U 7/01, OTK-A 2002, nr 4, poz. 48*.

Trybunał Konstytucyjny. (2007, 16 stycznia). *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego, sygn. akt U 5/06, OTK-A 2007, nr 1, poz. 3*.

Ura, E., & Ura, E. (2009). *Prawo administracyjne*. LexisNexis Polska.

Wiśniewski, L. (1997). *Pojęcie i konstrukcja praw socjalnych*. W: L. Wiśniewski (red.), *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*. Wydawnictwo Sejmowe.

Zubik, M. (2007). *Podmioty konstytucyjnych wolności, praw i obowiązków. Przegląd Legislacyjny*, 2 i nast.